

УДК 373.3.016:811.161.2'367. 624

DOI <https://doi.org/10.24919/2518-1602.2023.13>

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Лілія ЛУШПИНСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль) lliliya1505@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9581-6368>

Research ID: K-5365-2018, publons.com/researcher/1913216/liliia-lushpynska

У статті досліджено процес формування мовної особистості в умовах професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. З'ясовано, що мовна особистість – це поєднання в особі мовця його мовної компетенції та мовленнєвої діяльності, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної поведінки. Їй притаманне розуміння суспільних функцій мови, постійне збагачення активного словника, свідоме засвоєння граматичної будови, фонетичних, ритмо-мелодійних особливостей української мови, усвідомлення мови як фундаментальної субстанції в системі культурних цінностей людини та суспільства. Доведено, що екзистенція мовної особистості реалізується передовсім через вербальну діяльність.

Ключові слова: мова, мовна особистість, вербальне довкілля, професійна підготовка вчителя, учитель початкових класів.

THE FORMATION OF LANGUAGE PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS THE PRIMARY SCHOOL

Liliia LUSHPYNSKA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Philological Disciplines of Primary and Preschool Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine, Ternopil) lliliya1505@gmail.com

The article examines the process of language personality formation in the conditions of professional training of future primary school teachers. It was found that language personality is a combination of the speaker's language competence and speech activity, the desire for creative self-expression, free, automatic implementation of versatile speech behavior. It is characterized by an understanding of the social functions of the language, constant enrichment of the active dictionary, conscious assimilation of the grammatical structure, phonetic, rhythmic and melodic features of the Ukrainian language, awareness of language as a fundamental substance in the system of cultural values of man and society. A person as a linguistic individual absorbs information about the natural and spiritual environment and realizes his spiritual potentials precisely in the process of creative addition to the cultural heritage. In the complex of problems facing the higher pedagogical school today, a special place is occupied by the preparation of students for practical activities. The future teachers must have the most up-to-date knowledge, acquire thorough practical competence, and develop creative qualities. This especially applies to the training of primary school teachers, because the primary level is the main one in the general education system.

It is emphasized that nowadays in the context of linguistic didactic and linguistic methodological questions of modern Ukrainian language education, the components of the linguistic personality are important: linguistic and communicative social requests, motivational needs and perfect competences; thorough language knowledge and mobility of their use; linguistic consciousness and self-awareness of linguistic Ukrainian personalities; national cultural conformity of the linguistic personality; knowledge of concepts and language signs of national culture; language ability and language ability; language sense; language taste; conscious aesthetic language behavior; language stability.

It has been proven that the existence of a linguistic personality is realized primarily through verbal activity. The professional training of the future primary school teacher involves the formation of a linguistic personality, for which in-depth study of the language serves as a source of knowledge of the culture, mentality, worldview and worldly feeling of the people.

Key words: *language, language personality, verbal environment, teacher's professional training, primary school teacher.*

Постановка проблеми. Формування мовної особистості – процес складний і багаторівневий. Прагнення суспільства виховати молодь гідною викликів часу і здатною відповідати на них реалізується передусім спеціально організованою виховною системою, де школа – на першому місці. Звичайно, що тут задіяні й інші структурні елементи суспільства, серед яких є й такі, які навіть не зауважують свого впливу на стан та генезу вербальних процесів. Але оскільки спілкування базується на мові, без якої суспільна комунікація неможлива, людина вбирає в себе усе розмаїття вербальних номінацій і конотацій, у яких стикаються духовні потоки, збагнути які можна лише прискіпливою увагою до слова (Біленко, 2003, с. 46).

Для кожного суспільства важливі проблеми виховання, про яке В. Сухомлинський писав: «Виховання – найтонше душевне доторкання людини до людини, і, якщо ми хочемо, щоб вихованець наш виріс справжнім громадянином, який розуміє обов'язок і відповідальність, уміє бути добрим і непохитним, ласкавим і суворим, залюбленим у добро і непримиренним до зла, ми повинні доторкатися до нього серцем» (Сухомлинський, 1977, с. 600). Суспільство неможливе без мови, і мовна особистість може реалізувати свою людську сутність саме шляхом оволодіння та раціонального послуговування словом.

Аналіз досліджень. Над проблемою формування мовної особистості плідно працюють відомі українські лінгводидакти та мовознавці О. Біляєв, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, Л. Мацько, Л. Струганець, Т. Окуневич, М. Пентилюк, І. Хом'як та ін. О. Гриджук наголошує, що «залежно від того, наскільки усвідомлено ставиться людина до мови, наскільки розуміє її важливість у становленні власної особистості, вона й формує або ж не формує власну мовну особистість» (Гриджук, 2016, с. 24).

Сьогодні ведемо мову про національно-культурний компонент у системі формування мовної особистості (Ф. Бацевич, М. Вашуленко, С. Єрмоленко, Л. Мацько та ін.), компетентнісний підхід до формування мовної особистості в умовах професійної підготовки вчителя (Л. Варзацька, М. Плющ, Ю. Романенко, О. Савченко, О. Семенов та ін.), формування мовної особистості в лінгвокультурному просторі (В. Жайворонок, В. Кононенко, О. Селіванова, Н. Шумарова та ін.) тощо. Вкрай актуальною залишається й проблема формування мовної особистості в умовах професійної підготовки вчителя.

Мета статті – розглянути основні аспекти формування мовної особистості в умовах професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. «Мовна особистість – це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе в собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі» (Українська, 2001, с. 95). Проблема формування мовної особистості слід розглядати у діалектичному зв'язку об'єктивних і суб'єктивних аспектів екзистенції особистості й суспільства. Конкретне суспільство виробило певні норми відносин, в основі яких зазвичай лежить традиція. Кожне слово несе в собі ознаки часу своєї з'яви, але ці ознаки не завжди можуть бути зауважені. Тож у мовленнєвому процесі у взаємодію вступають різні за походженням слова. Іноді вони зразу виявляють одне зі своїх значень, приховуючи в тіні інші, іноді постають конотаційні новації. Саме тому важливо з'ясувати екологію слова в освітньому процесі, адже воно починає функціонувати як самостійний елемент в оточенні інших не в механічному поєднанні, а в живому контакті. Для кожної людини слова, якими вона послуговується, можуть бути символами або шаблонами, новотворами чи стереотипами, але вони завжди оживають у процесі мовлення. Людина оперує і тими словами, які є в суспільній скарбниці віддавна, і тими, що входять до активного вжитку назвами нових реалій – речей чи фактів або подій (див. ще: Біленко 2003, с. 143–144). Тож плекати в собі мовну особистість – це й активно реагувати на ті вербальні зміни, які відбуваються в суспільстві.

Людина як мовна особистість вбирає в себе інформацію про природне та духовне довкілля і саме в процесі креативного доєднання до культурного спадку реалізовує свої духовні потенції. Із незорого культурного багатства вона бере передовсім те, що їй пропонує освітня система. Оскільки все базується на мові, її первинна інтенція «полягає в тому, щоб говорити щось про щось; цю інтенцію і мовець, і слухач розуміють безпосередньо. Для них мова завжди націлена на щось, чи, точніше, у неї подвійна націленість: одна – ідеальна (сказати щось), друга – реальна (сказати про щось). У такому русі світ мови перетинає відразу два пороги: поріг ідеальності смислу і – по той бік цього смислу – поріг співвіднесеності. Завдяки цим двом порогам і руху трансценденції мова має намір говорити; вона справляє вплив на реальність і свідчить про дію реальності на мислення» (Рікер, 2002, с. 129–130). Тож маємо два важливі аспекти об'єктно-суб'єктної реалізації мови в масштабах суспільства через конкретну мовну особистість.

Що ж пропонує суспільство молодій людині, яку хоче виховати? Ще В. Сухомлинський переконував, що не можна допускати в молодого покоління навіть зародження думки про те, що колись буде «нескінченний медозбір»: «Чим повніші наші комори, тим більше ми повинні вносити меду у свій всенародний вулик, тим більше ми повинні піклуватися про квіти, що дають нектар, тим суворішими повинні бути наші оцядливості і непримиренність до марнотратства» (Сухомлинський, 1977, с. 145). Тобто в суспільстві (а, отже, в освітніх та виховних закладах, передусім) повинна бути налаштованість на активну діяльність, на працю, сподвижництво.

У комплексі проблем, які стоять сьогодні перед вищою педагогічною школою, особливе місце посідає підготовка студентів до практичної діяльності. Майбутні вчителі повинні мати найсучасніші знання, здобувати ґрунтовні практичні компетентності, розвивати творчі якості. Особливо це стосується підготовки вчителів початкової школи, адже початкова ланка – головна в системі загальної освіти, а українська мова є тут важливим предметом, тож навчальній дисципліні «Сучасна українська мова з практикумом» має відводитися багато уваги у фаховій підготовці майбутніх учителів.

Основними завданнями курсу «Сучасна українська мова з практикумом» є розуміння суспільних функцій мови, постійне збагачення активного словника, свідоме засвоєння граматичної будови, фонетичних, ритмо-мелодійних особливостей української мови, усвідомлення мови як фундаментальної субстанції в системі культурних цінностей людини та суспільства, в формуванні мовної особистості.

Відбір матеріалу і його виклад зумовлений логікою самої науки про мову, завданнями формування активної мовної поведінки майбутнього вчителя. У ній передбачено ознайомлення студентів з досягненнями сучасної мовознавчої науки, враховано нові підходи до тлумачення багатьох лінгвістичних явищ.

2022 рік, російсько-українська війна, утвердили наше бачення ваги української мови в житті суспільства та місії українства у світі.

Вивчення курсу розпочинаємо викладом питання про предмет і завдання вивчення цієї дисципліни у вищому навчальному закладі, розкриттям поняття української мови як державної мови українського народу та як феномену культури української нації. Студенти мають також усвідомити основоположні поняття сучасної української літературної мови; функції мови; розуміти сучасну мовну ситуацію в Україні.

У розділах «Фонетика і фонологія», «Орфоєпія», «Графіка й орфографія» зосереджуємо увагу на таких основних питаннях, як співвідношення звука й фонему, фонему й букви, позиційні чергування звуків, чергування голосних та приголосних фонем, правила української вимови тощо, знання яких дає вчителю лінгвістичне обґрунтування методики навчання учнів читати і писати, сприяє підвищенню грамотності студентів, допомагає в оволодінні орфоепічними нормами.

Відомості про лексико-семантичні групи слів, принципи класифікації лексичного складу за походженням, сферою вживання тощо викладаємо у розділах «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія». Вивчення цього матеріалу допоможе майбутньому вчителю вдумливо проводити роботу з розвитку мовлення, аналізувати тексти художніх творів, спираючись на принцип текстоцентризму. Учителю початкової школи необхідно вміти користуватися словниками, тож передбачено вивчення студентами усіх видів словників та довідників.

У розділах «Морфеміка» і «Словотвір» акцентовано увагу на способах та засобах творення нових слів, на виробленні компетентностей морфемного і словотвірного аналізу.

Під час вивчення граматики студенти мають усвідомити систему частин мови, їхні основні категорії і форми та стилістичне використання останніх, зрозуміти закономірності побудови синтаксичних одиниць, особливості їхнього використання у зв'язному мовленні.

За вивчення багатьох тем з фонетики та граматики студенти отримують низку історичних відомостей, які допомагатимуть їм глибше пізнати будову сучасної української мови, сприятимуть розвиткові лінгвістичного мислення. Важливо, щоб майбутні вчителі початкових класів навчилися оцінювати кожен з лінгвістичних одиниць в аспекті їхньої ролі в структурі тексту.

«Мовна особистість – індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» (Бацевич, 2009, с. 212). Основним елементом будь-якого тексту є слово. Воно є аналогом якогось явища чи процесу – реального або віртуального, характеризується валентністю, тобто може сполучатися з іншими словами у розмаїті комбінації, створюючи при цьому найнеочікуваніші змістові наповнення. При сполучуваності з іншими словами розкриваються різні його грані, явні в одному варіанті й приховані в іншому. Саме тут оприлюднюється багатоаспектність слова, яка, власне, і виникає від взаємодії з іншими словами. Феномен, відповідником якого є слово, не існує відірвано від реальної суспільної практики, від людей, неоднакових за самосвідомістю, соціальним статусом, мовленнєвою поведінкою тощо. Тож написане чи промовлене слово сприймається по-різному: на одну людину діє позитивно, на іншу – протилежно.

Л. Мацько наголошує, що нині в контексті лінгводидактичних і лінгвометодичних запитів сучасної української мовної освіти, важливими є такі її складники: «мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції; ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання; мовна свідомість і усвідомлення себе мовними українськими особистостями; національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури; мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття; мовний смак; усвідомлена естетична мовна поведінка; мовна стійкість» (Мацько, 2009, с. 26–27).

Є такі суспільні реалії, які завжди виявляються в комунікації. Найперше – вплив соціальної страти на вербальний обладунок (знак і значення). Мовець завжди має перед собою не просто аудиторію, а матеріалізовану модель, яку він уявно створив перед цим спілкуванням; він шукає відповідну лексику, аргументацію, обмірковує варіанти емоційного забезпечення, прагнучи достукатись до слухача. При цьому слово постає як офіційний «агент трансляції». Але особистість мовця та слухача (а вони обидва – мовні особистості, тобто активно включені до мовного і мовленнєвого процесу) завжди накладається на слово, додаючи йому специфіки.

Філософи та соціологи зазначають, що слово, взяте з духовної тотальності, щоразу є новотвором, оскільки із суспільного доробку береться (вилучається) один компонент-клітинка і наповнюється суб'єктивним змістом. Людина бере слово як форму, утворену конвенційними зусиллями багатовікової суспільної практики (загальновідому форму, готову до використання кожним суб'єктом, направлену до послуг будь-кого, доступну і водночас незахищену від спотворень); ця форма перетворюється з можливості на дійсність саме своїм уведенням через суб'єктивне наповнення власною енергією дійової особи. Якраз тому, що в це слово влито неповторний зміст (оскільки душа кожного суб'єкта унікальна, його ментальність є продуктом онтогенетичного процесу в контексті філогенезу), воно завжди актуалізоване. У вживанні іншим суб'єктом воно буде іншим, попри тотожну зовнішню форму (див.: Український соціум, 2020, с. 122; с. 146).

Сьогодні, говорячи про мовну особистість, не можемо не торкнутися такого питання, як свобода особистості. Важливо наголосити, що свобода може бути реалізована внаслідок автономної діяльності члена суспільства, якому дані якісь права, для якого визначена межа поведінки, відмінної від інших людей. Звідки беруться ці відмінності? Вони зумовлені статусом цього члена суспільства, покладеними на нього обов'язками. Але людина виконує обов'язки так, як вона їх розуміє (попри те, що вони можуть бути докладно виписані). Захотіти діяти по-іншому може така людина, яка уникла повного конформізму, визначила свою життєву позицію і вміє організувати себе та інших, щоб досягти конкретної мети. Тут найважливіший момент саме у з'ясуванні, як людині вдалося зосередитися саме на власній думці, чим породжене її окреме прагнення зробити щось інакше, ніж загал, що сприяло пробудженню її суб'єктивних духовних потенцій. В однакових умовах здобуваючи освіту, черпаючи знання з тих самих джерел, люди

формуються різними, і в цьому виявляється їхня особиста неповторність. Саме тому вони не можуть бути тотожними мовними особистостями. Наскільки ця неповторність значуща для кожного суб'єкта? Дослідники вважають, що саме так виявляється рівень свободи особистості. Тези про приреченість людини на свободу і про втечу від свободи особливо актуальні сьогодні. Сартр писав: «Людиною людина робить себе сама. Вона не лише така, якою себе уявляє, але й така, якою хоче стати. І оскільки вона виявляє свою волю вже після «прориву до існування», вона є тим, ким себе творить». Ці слова вельми значущі: процес «роблення із себе чогось» відбувається переважно під впливом слова, мовлення, у вербальному докільлі, коли інформація будь-якого змісту і спрямованості входить у духовний світ людини і вносить до нього корективи. Трансляція знання в навчальному процесі – це не механічне переливання якихось відомостей із авторитетного джерела до свідомості студента (учня), а багатогранний процес адаптації нових апеляцій до відомого раніше знання. Ця адаптація ніколи не буває однозначною, бо складні психічні процеси в кожній людині специфічні, попри наявність загальних закономірностей. Нікому не вдасться обчислити, скільки і яких струн людської душі збуджує конкретне слово за одних обставин, а скільки – за інших, адже навіть грубо соматичні характеристики відіграють свою роль, що вже казати про тонку матерію духовного світу (Біленко, 2009, с. 167–169).

Для М. Вашуленка мовна особистість – це передусім мовленнєва особистість. Вона «характеризується не лише тим, що вона знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати» (Вашуленко, 2001, с. 11). Вчений переконаний, що про мовну особистість можемо говорити тільки тоді, коли особа володіє мовленнєвою здібністю. У сучасній психології розроблено модель мовленнєвої здібності. У ній закладено, з одного боку, найважливіші складники мовної системи, а з іншого – основні види мовленнєвої діяльності. «Відомі такі рівні мовленнєвої здібності, які вчитель має брати до уваги у процесі професійної діяльності: 1. Рівень правильності (дотримання мовних норм, нормативність мовлення). 2. Рівень швидкості – обґрунтований розподіл мовленнєвої дії в часі. 3. Рівень насиченості – багатство словника і граматичних форм, виражальних мовних засобів, які виходять за межі мінімуму тих мовних засобів, які необхідні для досягнення звичайного рівня. 4. Рівень адекватного вибору – вибір можливих форм на основі адекватності висловлювання програмі, задуму, ситуації спілкування, зорієнтованості на слухача, його можливості у сприйнятті словесної інформації» (Вашуленко, 2001, с. 13–14).

Цю думку обстоює Л. Струганець, наголошуючи, що поняття мовної особистості нерозривно зв'язане з поняттям мовної свідомості, а її формування є комплексним процесом мовного виховання і мовної освіти на ґрунті національної мови, на основі мовних знаків національної культури.

Формуванню мовної особистості в умовах професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи сприяє низка факторів, які слушно виокремили у своєму дослідженні Н. Бородіна, С. Каленюк. Найперше вчені називають текстоцентричний підхід до вивчення мови. Текст уможливує розглядати кожне мовне явище практично, демонструє виражальні стилістичні функції засобів української мови на кожному з рівнів мови. Компетентнісний підхід передбачає спрямованість мовної освіти на формування комунікативної компетентності. Когнітивно-комунікативний підхід – це усвідомлення лексичного, граматичного та стилістичного багатства української мови. Для розвитку соціокультурної компетентності особливу увагу слід приділяти власне українській лексиці, що є одним із основних засобів відображення національно-мовної картини світу українців. Важливим чинником формування мовної особистості є розвиток комунікативності, одним із ключових аспектів якої є здатність адекватно відображати особистісні якості.

Застосування сучасних технологій навчання мови формують здатність творчо, критично мислити, розвивають уміння й бажання висловити власну думку щодо обговорюваної проблеми та обґрунтувати її, добираючи адекватні аргументи та приклади. Застосування в навчальному процесі прийому «занурення в мову», сприяє активізації україномовного мовленнєвого середовища (Бородіна, 2015, с. 79).

Висновки. Отже, екзистенція мовної особистості реалізується передовсім через вербальну діяльність. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів передбачає формування мовної особистості, для якої глибинне вивчення мови слугує джерелом пізнання культури, ментальності, світобачення та світовідчуття народу. Мовна особистість – це патріот України

з глибокими національними, духовними, моральними цінностями. Це високоосвічена людина, здатна адекватно реагувати на всі виклики суспільства, а в сучасних умовах російсько-української війни – готова захищати свою мову, свою ідентичність, незалежність своєї держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бацевич, Ф. С. (2009). *Основи комунікативної лінгвістики: підручник*. Київ : ВЦ «Академія».
- Біленко, Т. (2003). *Феномен слова в українських реаліях (філософський аспект): монографія*. Київ : Знання України.
- Бородина, Н., Каленюк, С. (2015). *Формування мовної особистості учнів як провідне завдання мовної освіти*. *Studia methodologica*. 41, 79–83.
- Вашуленко, М. (2001). *Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання*. *Початкова школа*. 1, 11–14.
- Гриджук, О. Є. (2016). *Мовна особистість як актуальний об'єкт дослідження в сучасній лінгводидактиці*. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. IV (42), 87. 24–27.
- Рікер, Поль (2002). *Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість*. Київ : Дух і літера. 2002.
- Струганець, Л. В. (2019). *Розвиток поняттєво-категорійного апарату культури мови*. У просторі культури мови і стилю. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 95–104.
- Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* (2001) / За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь.
- Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього* (2020): збірник матеріалів XXII Всеукраїнської наукової конференції викладачів, молодих науковців і студентів. Харків : Право.
- Сухомлинський, В.О. (1977). *Вибрані твори*. Київ : Радянська школа. 1977.

REFERENCES

- Batsevych, F.S. (2009). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky: pidruchnyk*. [Basics of communicative linguistics: a textbook]. Kyiv: VTs «Akademii». [in Ukrainian].
- Bilenko, T. (2003). *Fenomen slova v ukrainskykh realiakh (filosofskyi aspekt): monohrafiia*. [The phenomenon of the word in Ukrainian realities (philosophical aspect): monograph]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].
- Borodina, N., & Kaleniuk, S. (2015). *Formuvannia movnoi osobystosti uchniv yak providne zavdannia movnoi osvity*. *Studia methodologica*. 41, 79–83. [in Ukrainian].
- Vashulenko, M. (2001). *Formuvannia movnoi osobystosti molodshoho shkoliara v umovakh perekhodu do 4-richnoho pochatkovooho navchannia*. [The formation of the language personality of a junior high school student in the conditions of the transition to 4-year primary education]. *Pochatkova shkola*. 1, 11–14. [in Ukrainian].
- Hrydzhuk, O.Ye. (2016). *Movna osobystist yak aktualnyi obiekt doslidzhennia v suchasni linhvodydaktytsi*. [Linguistic personality as an actual object of research in modern linguistic didactics]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. IV (42), 87. 24–27. [in Ukrainian].
- Riker, Pol (2002). *Intelektualna avtobiohrafiia. Liubov i spravedlyvist*. [Intellectual autobiography. Love and justice]. Kyiv: Dukh i litera. 2002. [in Ukrainian].
- Struhanets, L.V. (2019). *Rozvytok poniattievo-katehoriinoho aparatu kultury movy*. [Development of the conceptual and categorical apparatus of language culture]. *U prostori kultury movy i styliu*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 95–104. [in Ukrainian].
- Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv* (2001) [Ukrainian language. A brief explanatory dictionary of linguistic terms] / Za red. S. Ya. Yermolenko. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
- Ukrainskyi sotsium: sotsialno-politychnyi analiz suchasnosti ta prohnoz maibutnoho* (2020) [Ukrainian society: a social and political analysis of the present and a forecast of the future]: zbirnyk materialiv XKHII Vseukrainskoi naukovoї konferentsii vykladachiv, molodykh naukovtsiv i studentiv. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V.O. (1977). *Vybrani tvory*. [Selected works]. Kyiv: Radianska shkola. 1977. [in Ukrainian].